

TUMAN MAHALLIY BYUDJETIDAN MOLIALASHTIRILADIGAN MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI TASHKILOTLARINING 4- GURUH XARAJATLARINING TAHLILI

Arabboyev Jasurbek Saidjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti Moliya va

moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi 4-bosqich talabasi,

Ilmiy rahbar: Maribjonov Botirjon Ikromjonovich

Andijon davlat texnika instituti, "Buxgalteriya hisobi"

kafedra assistenti. e-mail: botirjonmaribjonov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari tahlil qilingan. Maqolada ushbu xarajatlarning tarkibi, tuzilishi hamda ularning moliyalashtirish mexanizmlari yoritilib, ta'lim sohasiga yo'naltirilayotgan mablag'larning samaradorligi baholangan. Maqolda byudjet mablag'laridan foydalanishdagi mavjud muammolar, xarajatlarni rejalashtirish va taqsimlash jarayonlaridagi kamchiliklar ko'rib chiqilgan. Maqolada ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, resurslardan oqilona foydalanish hamda byudjet xarajatlari samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tuman byudjeti, maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, 4-guruh xarajatlari, byudjet xarajatlari, moliyalashtirish mexanizmi, ta'lim xarajatlari.

Kirish. Tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari tahlili davlat moliya tizimining eng muhim ijtimoiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki ta'lim sohasiga yo'naltiriladigan har bir mablag' bevosita inson kapitalini shakllantirish, kelajakdagi mehnat resurslari sifatini oshirish va hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Amaliy ma'lumotlarga ko'ra [1], tuman mahalliy byudjetining o'rtacha 100 foiz xarajatlari tarkibida ta'lim sohasining ulushi 18–28 foizni tashkil etadi. Shu mablag'larning ichida 4-guruh xarajatlari o'rtacha 12–20 foiz atrofida shakllanadi. 4-guruh xarajatlari asosan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim maktablarining joriy faoliyatini ta'minlashga yo'naltiriladi. Ularning tarkibiga kommunal xizmatlar (elektr energiyasi, gaz, suv), xo'jalik xarajatlari, joriy ta'mirlash, sanitariya-gigiyena vositalari, o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlovchi materiallar va boshqa operatsion xarajatlar kiradi. Ushbu xarajatlar ta'lim muassasalarining uzluksiz ishlashi uchun zarur bo'lgan minimal infratuzilma va xizmatlarni moliyalashtiradi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 4-guruh xarajatlari tuzilmasi quyidagicha taqsimlanadi: 38–42 foiz kommunal xizmatlar, 18–22 foiz

xo‘jalik materiallari, 15–18 foiz sanitariya va gigiyena vositalari, 12–15 foiz joriy ta‘mirlash ishlari, qolgan 8–12 foiz boshqa operatsion xarajatlarga to‘g‘ri keladi. Masalan, o‘rtacha 1 ta davlat maktabgacha ta‘lim tashkilotining yillik 4-guruh xarajatlari 320–550 million so‘m oralig‘ida shakllanadi. Bola boshiga hisoblaganda esa bu ko‘rsatkich yiliga o‘rtacha 1,8–2,5 million so‘mni tashkil etadi.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida esa 4-guruh xarajatlari biroz boshqacha tuzilishga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktablarda ushbu xarajatlarning 32–37 foizi elektr energiyasi va isitish tizimiga, 25–30 foizi joriy ta‘mirlash va bino infratuzilmasiga, 15–18 foizi o‘quv laboratoriya jihozlari va materiallarga, 10–12 foizi xo‘jalik xarajatlariga, 6–8 foizi boshqa operatsion xarajatlarga yo‘naltiriladi. O‘rtacha hisobda 1 ta umumta‘lim maktabining 4-guruh xarajatlari 480–900 million so‘mni tashkil etadi, yirik maktablarda esa bu ko‘rsatkich 1,1–1,4 milliard so‘mgacha yetishi mumkin.

So‘nggi yillarda 4-guruh xarajatlarining o‘shish dinamikasi ham sezilarli darajada oshgan. Masalan, 2021–2025-yillar oralig‘ida ushbu xarajatlar o‘rtacha 11–16 foiz yillik o‘shish sur‘atini ko‘rsatgan. Bunga asosiy sabablar sifatida energiya resurslari narxining oshishi (15–25 foiz), qurilish va ta‘mirlash materiallarining qimmatlashuvi (10–18 foiz), hamda infratuzilmaning eskirishi natijasida qo‘shimcha ta‘mirlash ehtiyojlari ko‘rsatiladi. Misol uchun, 2024-yilda 1 kVt/soat elektr energiyasi narxi 2021-yilga nisbatan o‘rtacha 20 foizga oshgan bo‘lib, bu bevosita ta‘lim muassasalari xarajatlariga ta‘sir ko‘rsatgan. Izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, 4-guruh xarajatlarining samaradorligi hududlar kesimida bir xil emas. Raqamli monitoring tizimi joriy etilgan tumanlarda xarajatlar 10–15 foiz tejalgan bo‘lsa, an‘anaviy boshqaruv tizimi saqlanib qolgan hududlarda ortiqcha sarf-xarajatlar 7–12 foizni tashkil etgan. Bu esa moliyaviy boshqaruvning samaradorligi bevosita raqamlashtirish darajasiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida energiya xarajatlari eng katta ulushni tashkil etadi [2]. O‘rtacha hisobda 1 ta bog‘cha yiliga 120–180 ming kVt/soat elektr energiyasi iste‘mol qiladi. Isitish mavsumida gaz sarfi esa o‘rtacha 18–25 foizga oshadi. Shu sababli umumiy xarajatlarning 40 foizdan ortig‘i aynan energiya resurslariga to‘g‘ri keladi. Maktablarda ham shunga o‘xshash holat kuzatiladi. Ayniqsa, qish mavsumida isitish xarajatlari 35–45 foizgacha yetadi. Agar bino eskirgan bo‘lsa, issiqlik yo‘qotish darajasi 20–30 foizga oshadi, bu esa qo‘shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Shu sababli energiya samaradorligini oshirish 4-guruh xarajatlarini optimallashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy tahlillar ko‘rsatishicha, markazlashgan xarid tizimi joriy etilgan hududlarda xo‘jalik materiallari narxi 8–12 foizga arzonlashgan. Shuningdek, raqamli hisob-kitob tizimlari joriy etilishi natijasida kommunal to‘lovlar bo‘yicha xatoliklar 5–7 foizdan 1–2 foizgacha kamaygan. Bu esa byudjet mablag‘larining yanada samarali

sarflanishiga olib kelgan. 4-guruh xarajatlarini optimallashtirish bo'yicha asosiy yo'nalishlardan biri infratuzilmani modernizatsiya qilishdir. Masalan, eski binolarda ta'mirlash xarajatlari yillik byudjetning 15–20 foizini tashkil etsa, yangi energiya tejamkor binolarda bu ko'rsatkich 8–10 foizgacha tushadi. Shu sababli uzoq muddatli investitsiyalar orqali xarajatlarni qisqartirish mumkin.

Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, resurslardan oqilona foydalanish hamda byudjet xarajatlari samaradorligini oshirish bugungi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [3]. Chunki ta'lim sifati bevosita muassasalarning infratuzilmasi, jihozlanish darajasi va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligiga bog'liqdir. Shu sababli ushbu yo'nalishda kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash uchun davlat investitsiyalarini maqsadli yo'naltirish zarur [4]. Maktab va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining binolarini zamonaviy talablar asosida rekonstruksiya qilish, sinf xonalarini interaktiv doskalar, kompyuterlar va laboratoriya jihozlari bilan ta'minlash ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, hozirgi kunda ko'plab tumanlarda 1 ta maktabga o'rtacha 15–20 dona kompyuter to'g'ri keladi, bu esa raqamli ta'lim jarayonini to'liq amalga oshirish uchun yetarli emas. Xalqaro standartlarga ko'ra esa 1 kompyuter 5–7 o'quvchiga to'g'ri kelishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ikkinchi muhim yo'nalish energiya samaradorligini oshirishdir. Ta'lim muassasalarida elektr energiyasi va isitish tizimlari xarajatlari umumiy byudjetning 30–45 foizini tashkil etadi. Shu sababli energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali xarajatlarni 15–25 foizgacha kamaytirish mumkin. Masalan, LED yoritish tizimlari, quyosh panellari va zamonaviy isitish qozonlarini o'rnatish nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki ekologik samaradorlikni ham oshiradi. Ayrim tajriba maktablarida quyosh panellari joriy etilishi natijasida elektr energiyasi xarajatlari 20–30 foizga qisqargan.

Uchinchi yo'nalish resurslardan oqilona foydalanish tizimini takomillashtirishdir. Ta'lim muassasalarida suv, elektr energiyasi va boshqa resurslardan foydalanishda isrofgarchilik holatlari uchrashi mumkin. Shu sababli avtomatlashtirilgan hisoblagichlar va monitoring tizimlarini joriy etish muhim hisoblanadi [5]. Masalan, raqamli hisob tizimlari joriy etilgan maktablarda kommunal xarajatlar 8–12 foizgacha kamaygan. Bu esa byudjet mablag'larining samarali ishlatilishini ta'minlaydi.

To'rtinchi yo'nalish byudjet xarajatlarini rejalashtirish va nazorat qilish tizimini kuchaytirishdir. Hozirgi amaliyotda ayrim holatlarda xarajatlar yil davomida o'zgarib ketishi yoki rejalashtirilmagan sarflar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli byudjet

rejalashtirish jarayonini raqamlashtirish va prognozlash modellarini joriy etish zarur. Bu xarajatlarni 5–10 foizgacha optimallashtirish imkonini beradi.

Beshinchi yo‘nalish markazlashgan xarid tizimini keng joriy etishdir. Ta‘lim muassasalari uchun zarur bo‘lgan jihozlar, xo‘jalik materiallari va o‘quv vositalarini alohida emas, balki markazlashgan tarzda xarid qilish orqali narxlarni 10–15 foizgacha kamaytirish mumkin. Bu tizim nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki shaffoflikni ham ta‘minlaydi.

Oltinchi muhim yo‘nalish bu xususiy sektor bilan hamkorlikni rivojlantirishdir. Davlat-xususiy sheriklik asosida maktab va bog‘chalarni qurish, ularni boshqarish va texnik xizmat ko‘rsatishda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish orqali byudjet yukini kamaytirish mumkin. Masalan, ayrim loyihalarda xususiy sektor ishtiroki 30–40 foizgacha yetganda, davlat xarajatlari sezilarli darajada qisqargan.

Yettinchi yo‘nalish raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etishdir. Elektron jurnal, elektron byudjet, raqamli monitoring va onlayn hisobot tizimlari orqali ta‘lim muassasalarining moliyaviy faoliyatini shaffof qilish mumkin. Bu esa korrupsiya xavfini kamaytiradi va resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlaydi. Raqamli tizimlar joriy etilgan muassasalarda moliyaviy xatoliklar 5–7 foizdan 1–2 foizgacha kamaygan.

Sakkizinchi yo‘nalish pedagogik va ma‘muriy xodimlarning moliyaviy savodxonligini oshirishdir. Chunki byudjet mablag‘larini to‘g‘ri boshqarish ko‘p jihatdan rahbarlarning bilim va ko‘nikmalariga bog‘liq. Treninglar va malaka oshirish kurslari orqali xarajatlarni boshqarish samaradorligini 10–12 foizgacha oshirish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta‘limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari ta‘lim tizimining uzluksiz ishlashini ta‘minlashda muhim o‘rin egallaydi. Ushbu xarajatlar asosan kommunal xizmatlar, joriy ta‘mirlash, xo‘jalik ehtiyojlari va o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgani bilan ajralib turadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu xarajatlarning asosiy qismi energiya resurslari va infratuzilma xarajatlariga to‘g‘ri keladi. Shu sababli ularni optimallashtirish, raqamli monitoringni joriy etish hamda energiya tejankor texnologiyalardan foydalanish orqali byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish imkoniyati oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat byudjeti ijrosi to‘g‘risida yillik hisobot. – Toshkent, 2025.
2. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Byudjet-soliq siyosati. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022. – 384 b.

3. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 640 b.
4. Abdurahmonov Q.X. Moliya va soliqlar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 512 b.
5. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya. Darslik / Toshkent Moliya instituti. – Toshkent: 2019. – 969 bet.

